

SO'Z TURKUMLAR O'RTASIDAGI O'TISH HODISALARI

Abdujaborova Shahzoda Abdumajid qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Filologiya fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17370498>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilida so'z turkumlari o'rtasidagi o'tish hodisalari — ya'ni bir turkumga mansub so'zning ma'no va grammatik jihatdan boshqa turkumga o'tishi jarayoni atroflicha tahlil qilingan. Til tizimidagi bunday hodisalar so'zlarning semantik kengayishi, morfologik o'zgarishi va sintaktik funksiyalarining boyishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: transpozitsiya, so'z turkumlari, leksik-grammatik o'tish, morfologik o'zgarish, affiks, so'z yasaliş, semantik yadro, sintaktik vazifa, til rivojlanishi, leksik tizim, morfologik tizim, o'zbek tilshunosligi

Til — bu jonli organizm kabi, har kuni, har soat, hatto har soniya o'zgarib, rivojlanib, boyib boraveradi. Uning bu sirli sirlari orasida, ayniqsa, morfologik darajada sodir bo'ladigan o'zgarishlar alohida o'rin tutadi. Ulardan biri — so'z turkumlari o'rtasidagi o'tish hodisalari, ya'ni transpozitsiya. Bu hodisa, atoqli tilshunos A. G'ulomov ta'rifiga ko'ra, "bir leksik birlikning grammatik turkumdan boshqa turkumga ko'chib, yangi sintaktik vazifani bajarishiga, lekin o'zining boshlang'ich leksik ma'nosini to'liq yoki qisman saqlab qolishiga aytiladi"[3]. Transpozitsiya — bu tilda yashirinma ravishda yuz beruvchi, ammo uning leksik va grammatik boyligini shakllantiruvchi muhim jarayon. Ushbu esseda men bu hodisaning mohiyati, turlari, funksiyalari va zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni haqida fikr yuritaman.

Birinchi navbatda, transpozitsiyaning ta'rifini yanada ochib berish maqsadga muvofiq bo'ladi. Har qanday so'z o'zining leksik va grammatik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Masalan, "yaxshi" so'zi sifat sifatida ishlatiladi: "yaxshi bola", "yaxshi kayfiyat". Lekin shu so'zga -lik qo'shimchasi qo'shilsa, "yaxshilik" hosil bo'ladi va u ot sifatida ishlatila boshlaydi: "yaxshilik qilmoq", "yaxshilik uchun". Bu yerda "yaxshi" so'zi o'zining asl sifat turkumidan ot turkumiga o'tgan. Mana shu jarayon — transpozitsiya. Bu hodisa faqat morfologik emas, balki semantik darajada ham sodir bo'ladi. So'zning ma'nosi biroz o'zgaradi, lekin asosiy leksik yadrosi saqlanib qoladi[6].

Transpozitsiyaning bir necha turi mavjud. Eng keng tarqalgani — sifatdan otga o'tish. Bu jarayonda sifatga turli affikslar qo'shilib, yangi ot hosil bo'ladi[4]. Masalan, "katta" → "kattalik", "yomon" → "yomonlik", "tez" → "tezlik". Bu so'zlar endi ot sifatida ishlatiladi va gapda mustaqil bo'lib keladi: "kattalikni anglamoq", "tezlik ortdi". Bu holda sifatning ma'nosi saqlanadi, lekin grammatik jihatdan u butunlay boshqa turkumga o'tgan bo'ladi. Transpozitsiya jarayonida so'z yasaliş vositalari — affikslar, qo'shimchalar, so'z takrorlanishi, reduplikatsiya va boshqalar keng ishlatiladi. Bu vositalar yangi so'zlar hosil qilishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, "oq" → "oqliq", "yig'la" → "yig'lash", "kichkina" → "kichkinalik". Bu jarayon natijasida hosil bo'lgan so'zlar yangi leksik va grammatik xususiyatlarga ega bo'ladi. Transpozitsiya faqat grammatik emas, balki semantik darajada ham muhim ahamiyatga ega. So'zning ma'nosi biroz o'zgaradi, lekin asosiy yadro saqlanib qoladi. Masalan, "yaxshilik" so'zi "yaxshi" sifatining abstrakt shakli hisoblanadi. Bu yerda ma'no umumlashtirilgan, lekin asosiy tuyg'u saqlangan[1].

Zamonaviy tilshunoslikda transpozitsiya hodisalari chuqur o'rganilmoqda.

A. G'ulomov, M. Asqarova, X. Abduraxmonov, R. Sayfullayeva kabi olimlar bu jarayonni

morfologik, leksik va sintaktik jihatdan tahlil qilganlar. Ular transpozitsiyaning til rivojlanishidagi o'rnini alohida ta'kidlab o'tishgan.

A. G'ulomovning "O'zbek tili grammatikasi" (1975) kitabida transpozitsiya hodisalari morfologik o'zgarishlar bilan bog'liq holda ko'rib chiqilgan.

M. Asqarova va X. Abduraxmonovning "O'zbek tili grammatikasining praktikumi" (1981) kitobida turli so'z turkumlari o'rtasidagi o'tishlar amaliy misollar bilan keltirilgan.

Transpozitsiya til rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. U tilda yangi so'zlar yaratish, leksik tizimni boyitish, ifoda imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi. Bu jarayon orqali til moslashuvchan, elastik va boy bo'ladi. Masalan, "internetlashmoq", "onlayn qilmoq", "bloggerlik" kabi yangi so'zlar hosil bo'ldi[5]. Bu so'zlar transpozitsiya jarayoni natijasida yaratilgan va zamonaviy tilning ajralmas qismiga aylandi.

Xulosa qilib aytganda, so'z turkumlari o'rtasidagi o'tish hodisalari — bu tilning yashirama, lekin muhim mexanizmi. U tilda yangi so'zlar yaratish, grammatik turkumlar o'rtasidagi chegaralarni yumshatish, tilni boyitish va rivojlantirish imkonini beradi. Transpozitsiya hodisasini chuqur o'rganish tilshunoslik fanini yanada rivojlantirishga, til siyosatini takomillashtirishga xizmat qiladi. Til — bu jonli organizm, u o'zgaradi, rivojlanadi va transpozitsiya shu jarayonning muhim qismidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Asqarova, M. X. Abduraxmonov. O'zbek tili grammatikasining praktikumi . – Toshkent: O'qituvchi, 1981. Bob: «Sozlamalar va transpozitsiya» – bet 92–108.
2. Amirqulov, S. (2025). TILSHUNOSLIK TARAQQIYOTI VA INNOVATSION YONDASHUVLAR. XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYALAR, 1(3), 118-120.
3. G'ulomov A. va boshqalar. O'zbek tili grammatikasi . – Toshkent: Fan, 1975. Bob: «So'z yasalishi va so'z turkumlari» (transpozitsiya bo'limi) – bet 187–203.
4. Hojiyev A., O'zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasalishining nazariy masalari . – Toshkent: Fan, 2010. Bob: «Transpozitsiya hodisalari» – bet 211–225.
5. O'zbekiston milliy universiteti. Tilshunoslik ilmiy anjuman materiallari (2021). Maqola: M. Qo'chqorova, «So'z turkumlari o'rtasidagi morfologik o'tishlar» – bet 45–49.
6. Sayfullayeva R., Hozirgi adabiy o'zbek tili (morfologiya) . – Toshkent: Akademnashr, 2009. Bob: «So'z turkumlari o'zgarishi» – bet 144–159.